

TÜRKÇENİN SÖZ DİZİMİNDE SESLENMELER VE SESLENME ÖBEKLERİ

Semra ALYILMAZ*

Öz

Seslenmeler ve seslenme öbekleri Türkçenin söz diziminde verici ile alıcı / hatip ile muhatap arasında iletişimi sağlayan cümle ögeleridir.

Seslenmeler dil bilgisi ve cümle bilgisi ile ilgili kaynaklarda genelde “cümle dışı öge” olarak değerlendirilmiş; bu durum söz konusu cümle ögesinin öğretiminde ve öğreniminde ciddi sorunlar doğurmuştur.

Bu makalede seslenmeler ve seslenme öbekleri hakkındaki yaygın görüşlere yer verilerek seslenmelerin ve seslenme hâli kategorisinin cümle dışı unsur olarak değerlendirilmemesi gerektiği belirtilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Türkçe, söz dizimi, seslenmeler, seslenme öbekleri, seslenme hâli kategorisi, cümle dışı öge.

VOCATIVES AND VOCATIVE GROUPS IN TURKISH SYNTAX

Abstract

Vocatives and vocative groups are sentence elements in Turkish syntax which provide the communication between the transmitter and receiver / between the speaker and addressee.

Vocatives have generally been considered as “external element of the sentence” in the sources on grammar and syntax; this led to serious problems in the teaching and learning of this sentence element.

In this article, it is stated that vocatives and the state of vocative category should not be considered as “external element of the sentence” by including the prevalent views on the vocatives and vocative groups.

Keywords: Turkish, syntax, vocatives, vocative groups, state of vocative category, external element of the sentence.

• Türkçenin Söz Dizimi Üzerine:

Bugün dünyada yapıları ve kaynakları bakımından birbirleriyle aynılık, benzerlik veya farklılıklar gösteren 3000’i aşkın dil konuşulmakta; birçok lehçesi edebiyat dili hâline gelen ve yaklaşık 250 milyonu aşkın kişi tarafından konuşulan Türkçe de bu diller arasında yer almaktadır.

Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri söz konusu edildiğinde de bu dilin, kaynakları bakımından Ural - Altay dillerinin Altay kolunda; yapıları bakımından ise, eklemeli dillerin son eklemeli grubunda yer aldığı belirtilir.

---

*Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, semraalyilmaz@mynet.com.

Türkçenin kaynak bakımından dünya dilleri arasında yerinin belirlenmesinde konuşulmaya başlandığı coğrafyanın (Ural, Altay, Sayan ve Tanrı Dağları çevresindeki coğrafyanın)¹; yapı bakımından ise, eklemeli bir dil olmasının rolü büyüktür (Ercilasun, 2005, s. 33).

Karmaşık boğumlanma özellikleri gerektiren ara seslere hemen hiç bilgi yüklememiş yalın fonolojisi; morfo-sentaktik yapısı; birbirini tamamlayan ses bilimsel (fonolojik) ve söz dizimsel (sentaktik) yapı özellikleri; söz diziminde anlamlı dil ögesinin görevli dil ögesinden; öznenin yüklemden; belirten / tamlayan / niteleyen ögenin belirtilen / tamlanan / nitelenen ögeden önce gelmesi...² Türkçenin dünya dilleri arasında yerinin belirlenmesinde (Altay dilleri içinde değerlendirilmesinde)³ rol oynayan temel özelliklerarasında yer almaktadır (Gemalmaz, 2010, s. 14; Gemalmaz, 2010, s. 182). Nitekim söz dizimi bir dilin diğer dillerden ayrılmasında ve yerinin tayin edilmesinde etkin rol oynayan belirleyicilerin başında gelir.

Özel kuralları olan ve **izomer** yapıların oluşturulmasını sağlayan **sıra değiştirme** (*permutation*) olayları bir yana bırakılırsa Türkçe söz diziminde cümleyi oluşturan ögeler şu şekilde sıralanmaktadır: **[Cümle başı edatı]⁴+ Seslenme [Öbeği] / hitap [blokları]+ Özne+ Tümleçleriyle birlikte Yüklem[+ Cümle sonu eki veya edatı]** (Gemalmaz, 1992, s. 125; Alyılmaz, 1994, s. 258).

¹ Türklerin ataları, MÖ 2000-1000 yılları arasında Ural Dağları ile Sayan, Altay ve Tanrı Dağları arasında yaşıyorlardı. Hazar Denizi'nin kuzey doğusundan başlayıp Aral ve Balkaş göllerini de içine alarak Tanrı, Altay ve Sayan dağlarına dek uzanan bu coğrafya Avrasya'nın orta bölgesi idi. Doğuda Moğol, Tunguz ve Korelilerin ataları bulunuyordu. Batıda ise, kuzey bölgelerinde Fin ve Macarların ataları; güney bölgelerinde Arî kavimler vardı. Avrasya'nın güneyinde, doğudan batıya doğru Çinliler ile Hint - İran kavimlerinin ataları yaşıyordu (Ercilasun, 2005, s. 33).

² Bu kurala göre -özel kuralları olan ve **izomer** yapıların oluşturulmasını sağlayan **sıra değiştirme** (*permutation*) olayları bir yana- belirten durumundaki isimler ve sıfatlar, belirttikleri / niteledikleri isimlerden; zarflar, niteledikleri zarf, sıfat ve fiillerden önce getirilirken; ekler, ekleşmekte olan edatlar ve anlam ağırlığını yitirerek görev ağırlığı kazanan anlam ögeleri daima sonra getirilirler (Gemalmaz, 2010, s. 182).

³ Türkçeye ait bu özelliklerin önemli bir kısmı Ana Altay Dili'nin özellikleriyle aynıdır. Osman Nedim Tuna "Altay Dilleri Teorisi" başlıklı yazısında bu duruma şöyle dikkat çekmektedir: *Ana Altayca'da en küçük fiil cümlesi çekimli bir fiildir. Bu, emir cümlesinde sadece (ø ekli) fiil kök veya tabanından ibarettir. Cümlede öznenin yeri fiilden, belirtenin yeri belirtilenden, ikinci dereceden olan üyelerin yeri birincilerden önce gelir. Fiil, sonda yer alır. Tamlamalarla isim cümleleri arasındaki fark, üyelerin sırasına dayanır ve bir cümle meydana getirir (declarative sentence). Böyle bir cümlede koşaç kullanılması mecburiyeti yoktur. İsim ve sıfat arasında kesin bir sınır yoktur. Bu daha çok, bir sıra meselesidir. Ana altaycada cins (gender) farkı belirtilmez. Bu bakımdan cümlelerde cins farkı dolayısı ile değişiklik yapılmaz. Tamlamalarda yalnız tamlanan çokluk eki alabilir. Bunlarda çokluk-teklik dengelemesi yapılmaz. Cümleler, içindeki üyelerin ilgisi bakımından, gelişmekte olan fikirlerin akla geliş sırasına göre ifadesi değil (cursive), tamamlanmış bir fikrin düzenli bir hierarchy hâlinde (complexive) sunulmuşudur (Tuna, 1992, s. 21). Konu hakkında bk. Ercilasun (2005, s. 26-27).*

⁴ Köşeli parantez içinde gösterilen anlamlı veya görevli dil ögeleri, konuşan ile dinleyen / verici ile alıcının arasındaki bilginin akışına göre kullanılır veya kullanılmazlar.

Türkçenin söz dizimi ile ilgili çalışmalarda genelde cümleyi oluşturan **özne** ve **yüklem cümlelerinin esas ögeleri; diğer ögeler ise yardımcı ögeler** olarak değerlendirilmiştir:

Tümcedeki sözcüklerin değeri görevleriyle ölçülür ve görevlerine göre adlandırılır. Tümcedeki sözcükler, özne, tümleç (belirtili, belirtisiz nesne; düz tümleç ve dolaylı tümleç), belirteç, bağlaç, ünlem veya yüklem olurlar.

Tümcenin anlaşılmasında başlıca görevi yüklenmiş olan sözcüklere tümcenin ögeleri (*Osm.* Cümle unsurları; *Fr.* membre de phrase; *İng.* Parts of sentence; *Alm.* Satzteil, Satzglied) denir. Türkçenin söz diziminde tümcede bulunan ögelerin önemleri, görevleri ölçüsünde belirir. Tümcenin ögeleri önem sırasına göre şöyle sıralanır:

1. Yüklem 2. Özne 3. Tümleç (belirtili nesne, belirtisiz nesne; düz tümleç ve dolaylı tümleç).

Sekiz sözcük türünden genellikle ad (ya da ad görevindeki sözcükler) ve adılar **esas öge** sayılan **özne**, **nesne**, **tümleç** ve **yüklem** olurlar. Eylem dışında kalan beş sözcük türüne (sıfat, belirteç, bağlaç, ilgeç ve ünlem) **yardımcı öge** denir. **Yardımcı ögeler**, tümce içinde esas ögelere yardım eden sözcüklerdir (Hatiboğlu, 1972, s. 100).

Bir ifadenin kodlanmış şekli olan cümle çekirdeği; cümleyi metne bağlayan cümle başı edatları, cümleyi duruma (situation) bağlayan **hitap blokları**, cümle anlamını çeşitli yönlerden (soru, emir vb.) vurgulayan cümle sonu ek ve edatları gibi cümle dışı ögeler bir tarafa bırakılırsa **özne** ve **yüklem** adı verilen iki temel ögeden oluşur (Alyılmaz, 1994, s. 134).

Bilindiği gibi, cümle ögeleri ana öge olan yükleme sorular sorularak bulunur. Cümle dışı ögeler, yüklem sorulara cevap vermeyen, ana öge olan yüklemi tamamlamayan ögelerdir. Bu ögelere “**cümle dışı öge**” terimi yerine “**yüklem dışı öge**” de denilebilir. Çünkü bu ögeler cümle içindedir. Sadece yüklem sorulara cevap vermez. Bağlama edatları, **hitaplar**, ünlemler, ünlem grupları, ara sözler, açıklama cümleleri birer **cümle dışı öge**dir ve cümle dışı öge cümle başında, ortasında veya sonunda olabilir (Çelik vd., 2006, s. 22).

Cümle dışı ögeler, cümle herhangi bir yerinde bulunan ancak kuruluşuna katılmayan ve dolaylı olarak cümle anlamına yardımcı olan ögelerdir. **Cümle dışı ögeler**, özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf gibi yüklem tamamlayıcısı değildirler. Bu ögeler, yüklem tamamlayıcısı olan ögelerin aksine açıklama, pekiştirme vb. işlevlerle cümleye yardım eder ve cümleleri çeşitli anlam ilişkileri çerçevesinde birbirine bağlarlar. Ünlemler, ünlem grupları, **hitaplar**, bağlama edatları **cümle dışı ögelerdir** (Karahan, 2009, s. 36).

Cümle kuruluşuna katılmayan; fakat cümle ögeleri ve cümleler arasında bağlantı kurarak metnin oluşmasını sağlayan ögeler, **cümle dışı ögelerdir**. **Cümle dışı ögeler**, cümleler arası metin ögeleridir; bu yüzden, metindeki herhangi bir

yüklemle ilişkilendirilemezler. **Ünlemler ve ünlem öbekleri** ile her türden bağlama edatları böyle öğelerdir (Karaağaç, 2009, s. 196).

Ünlem öbeği, kısaltma öbeklerindedir. İsim çekiminde seslenme (vocative) ve hitap (compellative) hâlinin bulunmadığı Türkçe, seslenmelerini söz diziminde yapar. Komşu dillerden alınmış seslenme çekimli sözlerle, bilhassa Osmanlı Türkçesi'nde, seslenme, bir isim çekimi olarak ortaya çıkmışsa da, Türkçede kalıcı olmamış; Türkçe ünlem ve hitaplarını söz diziminde yapmaktan uzaklaşmamıştır. Türkçe seslenmelerini ünlem edatlarıyla veya ünlem kullanmaksızın, tonlama ile yapmaktadır. **Ünlem öbekleri**, tek başlarına bilgi vermez ve ister edatlı ister tonlamalı olsunlar cümle sayılamazlar; çünkü bir yargı, bir bildirme veya *ol-* ve *yap-* yoktur. Ünlemler, saygı belirtileri ve hitaplar, cümleye benzer söylenmelerine hatta cümle tonlamalarına sahip olmalarına rağmen cümle değildir. **Ünlem öbekleri**, bir olayı değil, bir olay karşısında dil kullanıcısının duruşunu bildirdiği için, **cümle dışı öğelerdir**; cümlenin değil, metnin öğeleridir (Karaağaç, 2009, s. 153).

Cümlenin kuruluşuna doğrudan katılmayan ve şekil olarak yüklemle bağlanmayan, ancak cümlenin anlamına dolaylı olarak katkıda bulunan unsura **cümle dışı unsur** denir. Bazı bağlaçlar, **ünlemler, ünlem grupları, hitap sözleri**, ara sözler, açıklayıcı cümleler **cümle dışı unsur** olarak değerlendirilir (Özkan ve Sevinçli, 2008, s. 124).

Cümlenin kuruluşuna doğrudan katılmayan ve şekil olarak yüklemle bağlanmayan, ancak cümlenin anlamına dolaylı olarak katkıda bulunan unsur **cümle dışı unsur** denir.

Cümle dışı unsurlar; özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf gibi yüklem tamamlayıcısı değildirler. O yüzden **cümle dışı unsur** adını alırlar. Bazı bağlaçlar, **ünlemler, ünlem grupları, hitap sözleri**, ara sözler, açıklama cümleleri cümle dışı unsurlardır (Aktan, 2009, s. 111).

- **Seslenmeler ve Seslenme Öbekleri:**

Cümleyi oluşturan öğeler, vericinin alıcıya mesajını iletmesi sırasında üstlendikleri görevlere göre adlandırılmaktadır. Bu yazıda konuyla ilgili kaynaklarda genelde **cümle dışı öğe** kategorisinde yer verilen **seslenmeler ve seslenme öbekleri (hitaplar ve hitap blokları)** üzerinde durulacaktır.

Verici ile alıcı arasında uyarıcı görevi gören; alıcıyı iletişim ortamına çeken; duruma (situation) bağlayan ve cümleler arasındaki anlam ilişkilerini belirgin hâle getiren **seslenmeler ve seslenme öbekleri (hitaplar ve hitap blokları)** (Gemalmaz, 1992, s. 128; Alyılmaz, 1994, s. 252) konuyla ilgili çalışmalarda genelde **yardımcı cümle ögesi** kategorisinde değerlendirilmiş; (yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere) genelde **cümle dışı öğe / cümle dışı unsur** olarak

nitelendirilmiştir. Söz konusu kaynaklarda yer alan **seslenmeler ve seslenme öbekleri** ile ilgili birkaç tanımı konuya açıklık kazandırmak bakımından aşağıda vermek yararlı olacaktır:

Eylemin anlamına hitap katan ve seslenme durumunda bulunan tümlece **seslenmeli tümleç** denir: ... *Muallimler*, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır; *Ordular*, ilk hedefiniz Akdeniz'dir; *Baylar*, İstanbul hükümeti ile ilgiyi keşişimizin on beşinci günündeyiz. *Kirpik* seni keserim ben; yarım gelmiş duymamışım (Hatipoğlu, 1972, s. 135-136).

Ünlemlerden ya da ünlem niteliğindeki birliklerden oluşan özneye **seslenmeli özne** denir. Seslenmeli özne, tümcenin anlamına duygusal katar, daha etkili kılar: *Ey vuslat! O âşıkları efsununa ram et! Ey tatlı ve ulvi gece! Yıllarca devam et!*

Ah zavallı insan, tabiatın ve cemiyetin ortasında ne kadar da yalnız ve çaresizdir (Dizdaroğlu, 1976, s. 42).

Hitap özelliği taşıyan teklik ve çokluk ikinci ve üçüncü kişi durumundaki özneler, **seslenmeli öznedir**. Bu tür seslenmeli özneler, diğer kiplerde de olmakla birlikte, en çok, teklik ve çokluk ikinci ve üçüncü kişi emir-istek kipinde görülmektedir. Öznesi seslenmeli özne olan cümlelerde, hitap eden kişi veya kimse, özneyi kuvvetlendirmek için *sen* veya *siz* zamirini de kullanabilmekte, birbirini kuvvetlendiren iki özne peş peşe gelebilmektedir. Açıklayıcı veya koşuntu olarak adlandırılan bu tür ifadeler, ünleme, seslenme biçiminde olmayıp sadece açıklamaya yönelik de olabilmektedir.

Özneye, gerektiğinde, yüksek sesle hitap edebileceğine göre, **seslenmeli özneler** ile bağımsız tümleçleri, birbirine karıştırmamak gerekir. Eğer, seslenmeli özneler, bağımsız tümleç olarak değerlendirilirse, emrin ikinci kişilerindeki seslenmelerin tümünde, seslenen, hitap edilen kişinin bağımsız tümleç, öznenin de “sen” veya “o” olması gibi bir zorunluluk ortaya çıkmaktadır: *Ey koca Şark, ey ebedî meskenet; Sen* de kımıldanmaya bir niyet et.

...

Ünleme görevindeki bağımsız tümleçler, cümlede, ünleme, seslenme, bir kişiye veya bir şeye hitap etme, bir duyguyu veya düşünceyi dışa vurma amacıyla kullanılır. Seslenme, ünleme görevindeki bağımsız tümleçlerin görevi, karşıdaki kişiyi kişileri veya topluluğu, muhatabı, uyarmak; onunla temas kurmak için dikkatini çekmek veya Tanrı'ya seslenmek, yakarmak esasına dayanır. Sesin titremini normal olabileceği gibi normalin üstünde de olabilir.

Belli bir kişi veya kitleyi hedef almayan **seslenme bağımsız tümleçleri**,⁵ genel olarak, seslenme, meydan okuma, içteki kızgınlığı ve öfkeyi dışa burma vb. anlamlar taşımaktadırlar. Belli bir kişiye yöneltilmeyen bu bağımsız tümleçler, genellikle cümle başında bulunurlar (Özmen, 2013, s. 48).

⁵ Mehmet Özmen, “Cümlenin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi” başlıklı makalesinde **seslenmeler** için **seslenmeli tümleç** terimini kullanmakta ve bu konuda şunları kaydetmektedir: *Seslenmeli tümleç terimi ise, sadece ünlemleri ve hitap unsurlarını içine alır* (Özmen, 1995, s. 225).

Seslenmeli Tümleç: Seslenme amacıyla kullanılan ve aynı zamanda, sonraki cümlelerin de tümleci olan sözcük veya sözcük grubu: *Ömer, arkadaşım (seninle) tanışmak istiyor. Çocuklar, oyuncaklarınızı (size) dağıtıyorum* (Hengirmen, 1999, s. 320).

Ünlem tümleci, cümlelerin muhatabının dikkatini çekmeye dönük olan biçimbirimlerdir: “[Baylar!] *İstanbul hükümeti ile ilgili kesişimizin on beşinci günündeyiz*” (Delice, 2007, s. 162).

Verici ile alıcı / hatip ile muhatap arasında iletişimin sağlanabilmesi için bir duruma (situation) ihtiyaç vardır. **Seslenmeler (hitaplar) / seslenme grupları (hitap grupları)**, söz konusu iletişimin gerçekleşmesinde uyarıcı / uyarıcı / dikkat çekici görevini üstlenirler. Yani verici, alıcıya mesajı sözlü veya yazılı olarak iletirken önce ona seslenir / hitap eder ve onu bu seslenmeler vasıtasıyla iletişim ortamına çekerek mesajını iletir / bilgiyi aktarır. Seslenmeler / seslenme grupları vericinin ve alıcının durumlarına, birbirleriyle olan münasebetlerine ve mesajın niteliğine uygun olarak seslenme ünlemleriyle birlikte kullanılırlar. Seslenmeleri / seslenme gruplarını kuvvetlendirmek, pekiştirmek ve vurgulamak amacıyla kimi zaman işaretli, kimi zaman da işaretsiz (nonmarque [Ø]) olarak kullanılan ünlemler, gerçekte görevli dil öğeleri olmalarına rağmen, seslenmelerle / seslenme gruplarıyla âdeta belirten - belirtilen / tamlayan - tamlanan ilişkisi kurarlar (Alyılmaz, 1999, s. 534).

• Seslenmelerin ve Seslenme Öbeklerinin Kullanım(lar)ı Üzerine:

Yukarıda belirtilen tanım ve açıklamalardan da anlaşılacağı üzere araştırmacılar, verici ile alıcı / hatip ile muhatap arasında iletişimin sağlanmasında önemli rol oynayan cümle ögesi için **seslenme tümleci, seslenmeli tümleç, ünlem tümleci, seslenmeli özne, seslenmeler, seslenme grupları, seslenme blokları, hitaplar, hitap blokları, hitap grupları...** terimlerini kullanmaktadırlar.

Seslenmeler, gerçekte cümlede alıcıyı uyarıcı, mesajın / bilginin iletilebilmesi için onu iletişim ortamına çeken cümle öğeleridir (Alyılmaz, 2011, s. 136).

Seslenmeler, konuşucunun kimi muhatap aldığını, kime seslendiğini gösterir.⁶ Bu soyut veya somut, hayalî veya gerçek bir muhatap olabilir. İnsan dışı bir varlığa seslenildiğinde bir kişileştirme (teşhis) söz konusudur (Daşdemir, 2014, s. 152).

⁶ Muharrem Daşdemir de, seslenme öbekleri için (tıpkı Gemalmaz, Alyılmaz ve Börekçi gibi) “hitap bloku” terimini kullanmakta; seslenmeleri oluşturan kavram işaretleri için şunları kaydetmektedir: Hitap bloku olarak (*Ahmet, Nuran, Eray vs.*), akrabalık (*anne, baba ağabey vs.*), meslek ve makam adları (*avukat, mimar, müdür, vali, savcı, cumhurbaşkanı, rektör vs.*); sosyal statüyü gösteren sanlar (*bey, efendi, paşa, han, sultan vs.*), muhataba yakıştırılan sıfatlar (*kuzu, arslan, yiğit, delikanlı, sevgili; enayi, dangalak, kâfir vs.*) çokça kullanılır (Daşdemir, 2014, s. 152). Günay Karaağaç da, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü* adlı kitabında “seslenme sözü” terimi maddesinde seslenmeleri oluşturan kavram işaretleri için şu bilgilere yer vermektedir: **Seslenme sözü:** Kime ve neye seslendiğini bildiren söz veya söz birleşmesi, seslenme öbeğini oluşturur. Kişinin özel adı olan sözler, akrabalık ve kavim adları, kişinin

Verici ile alıcı arasında iletişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için iletişim sürecinin başlangıcında (ilk cümlede) muhatapların birbirleriyle olan ilişkilerine ve mesajın içeriğine göre farklı yapı(lar)da ve anlam(lar)da seslenmeler veya seslenme öbekleri kullanılır. Konuşan(lar) dinleyen(ler)i, yazar(lar) okur(lar)ını mesajın önemine inandırmak; mesajın önemini vurgulamak; dinleyenin⁷ / okuyanın dağılan dikkatini toparlamak veya sevgi ve sempati uyandırmak... için seslenmeleri belirli aralıklarla tekrar etme ihtiyacı duyar(lar). Verici, mesajının alıcı tarafından yeterince anlaşıldığına inandığı durumlarda ise seslenmeleri bir kez daha tekrar etme gereği duymaz. Bu durumda son kullanılan seslenme(ler) (sonraki cümlelerde işaretsiz (/+ø/) olarak kullanılmış olsalar da) bu cümlelerin de seslenme ögesi olarak görev yaparlar.

Seslenmelerin ve seslenme öbeklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu cümle ögelerinin cümlede kullanımlarını ve işlevlerini örneklerle dikkatlere sunmak yararlı olacaktır:

- Seslenmelerin cümlede asıl görevi alıcıyı uyarmak, onu iletişim ortamına çekmek olduğu için seslenmeler / seslenme öbekleri cümle ögelerinin sıralanma durumuna göre cümlenin başında bulunurlar:

töl(i)ş b(i)lge : tuşuk b(e)g : (a)ltı y(i)g(i)rmi : ý(a)şda : (a)lm(i)ş :
kırnç(u)ý(u)ng(u)z bökm(e)di (E 48; Useev, 2011, s. 506-508).

türük : og(u)z : b(e)gl(e)ri : bod(u)n : (e)ş(i)d(i)ng : üze t(e)ngri : b(a)şm(a)ş(a)r
: (a)şra yir : t(e)l(i)nm(e)s(e)r : türük : bod(u)n : (e)l(i)ng(i)n : törüng(i)n : k(i)m
(a)rt(a)tı ud(a)çı (e)rti : **türük : bod(u)n** (e)rt(i)n ökün (KT D 22-23;
Alyılmaz, 2005, s. 45).

ög(ü)m k(a)tuş : ul(a)ýu : ögl(e)r(i)m : (e)k(e)l(e)r(i)m : k(e)l(i)ngün(ü)m :
kuşnç(u)ýl(a)r(i)m : hunça y(e)me : tir(i)gi : küng boft(a)çı (e)rti : öl(ü)gi :
ýurtda : ýolta : ý(a)tu k(a)lt(a)çı : (e)rt(i)g(i)z : köl tig(i)n : ýok (e)rs(e)r : kooop
: ölt(e)çi : (e)rt(i)g(i)z: (KT K 9-10; Alyılmaz, 2005, s. 56).

amrak ögüküm,meniñ elte kazgançım sizin ermez mü? (KP XVI; Hamilton,
1998, s. 34).

toplumdaki işini, mevkiini bildiren sözler, ilişki bildiren sözler, seslenme sözleri olarak kullanılabilir. Ayrıca çeşitli hayvan adları ve takma adlar, cansız eşyaların adları, coğrafi adlar, seslenme görevi üstlenebilir (Karaağaç, 2013, s. 695).

⁷ Dinleme, genellikle önceden belirlenmiş bir zaman ve bir yerde olabildiği gibi dinleyicilerin seçim yapma şansının olmadığı şartlarda da ortaya çıkabilmektedir. Çoğu dinleme durumları, zayıf veya isteksiz dinleyicinin dinlememek için bahaneler ürettiği doğal veya tasarlanmış ortamlarda geçer. ... Dinleme süresi, dinlediğini anlama becerisinin önemli bir unsurudur. Her insanın dinleme süresi birbirinden farklıdır. Bu farklılıkların oluşmasında kişisel ve çevresel faktörler ön plana çıkmaktadır (Özbay, 2012, s. 171, 173). Konuşmacılar, dinleyicilerinin farklı sebeplerle dinleme ortamından uzaklaştıklarını hissettikleri durumlarda onların dikkatlerini canlı tutmak ve dinleme sürelerini uzatmak için konuşmalarının belirli yerlerinde uyarı amacıyla seslenmelere ve seslenme öbeklerine başvurma gereği duyarlar.

ay mungsuz idim sen bu munglug kulug
suyurkap keçürgil yazukın kamuğ (KB 28; Mert, 2002, s. 25).

Ya Azra'il var, dahı ol delü kavatun gözine göringil (DKK 178-2;
Daşdemir, 2000, s. 232).

*Kız Zeliha, Zübeyde, Ürüveyde, Çan Kız, Çan Paşa, Ayna Melek, Kutlu
Melek ölmege yitmege gitmemiş idüm* (DKK 8-9; Daşdemir, 2000, s.
232).

Mâder-i vatanın sevgili yavrusu olan iki gözüm, kardeşim olan efendim,
29 Muharrem sene 96 tarihli emrini aldım (Mektup, Namık Kemal;
Kara, 2001, s. 446).

Ey şehîd oğlu şehîd, isteme benden makber,
Sana âgûşunu açmış duruyor Peygamber (Çanakkale Şehitlerine, Mehmet
Akif Ersoy).

Şenlik, ne durursuz atları minin
Sıyra gılıç düşman üstüne sürün
Artacaktır şanı bu Al'Osman'ın
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana (Koçaklama, Çıldırılı Âşık Şenlik;
Aslan, 1975, s. 143).

Kuş! Yolun nereye? Bizim eve mi?
Sen götür, ben haber salamıyorum (Yalnızım, H. Nihal Atsız; Avcı ve
Tuygun, 1997, s. 73).

Sevgilim, güvenme güzelliğine
Senin de saçların tarumar olur
Aldanma taliin pembe rengine
Hayatın uzun bir intizar olur (İrşat, Kemalettin Kami Kamu; Avcı ve
Tuygun, 1997, s. 73).

Kövrek Murad, kövrek-kövrek ohuma,
Bu kövreklik yandıracak bizleri.
(Kövrek Murad, Kövrek - Kövrek Ohuma Valeh Hacılar; Alyılmaz,
2003, s. 211).

• Seslenmeler farklı sebeplerle (kuvvetlendirme, vurgu⁸, vezin, kafiye, redif, ritm, uyum, melodi⁹...) cümlede diğer cümle öğeleriyle yer / sıra değiştirebilir; cümlenin içinde veya sonunda kullanılabilirler:

⁸ Türkçede vurgu sonda bulunduğundan vurgulanmak istenen öğeler ya yüklemleştirilir ya yükleme yaklaştırılır ya da yüklemden sonra kullanılır.

⁹ Kerime Üstünova, "İletişim Açısından Ters Tekrar" başlıklı makalesinde seslenmeler için **seslenmeli tümleç** terimini kullanır. Üstünova, söz konusu makalesinde seslenmeli tümleçlerin de cümlede anlamı kuvvetlendirme, melodi, ritm, uyum *vd.* sebeplerle ters tekrarlar şeklinde kullanıldığına dikkat çeker (Üstünova, 2010, s. 15-23).

ı(a)y bilge : tuţuk : y(a)bl(a)kıñ : üç(ü)n : bir (e)ki (a)ıı(i)ğ : y(a)bl(a)kıñ :
üç(ü)n : **k(a)ra** : **bođ(u)ñ(u)m** ölt(ü)ñg : y(e)td(i)ñg: (ŞU D 5; Mert, 2009, s.
226).

türük : bođ(u)ñ : öls(i)k(i)ñg : bir(i)ye : çuğ(a)y : yış : tög(ü)lt(ü)n : y(a)zı :
koon(a)yin tis(e)r : **türük** : **bođ(u)ñ** : öls(i)k(i)g (KT G 6-7; Alyılmaz, 2005,
s. 43).

hakikat mını bil **ay ögdülmişim**

ayayın sanga menözüm bilmişim (KB 4803; Mert, 2002, s. 26).

ayur emgeding sen **ay odgurmısa**

yadagin bu yirke özüng kelmişe (KB 5039; Mert, 2002, s. 25).

sanga sözledim men sözüm **ay ogul**

sanga birdi bu pend özüm **ay ogul** (KB 187; Mert, 2002, s. 22).

Baba'm aydı **ey balam** kaşında tur öleyin

Cenâzemni okup kôm cân tasadduk kılayın

Meded kılsa Mustafâ' illiyyinga kireyin

Arslan Baba'm sözlerin işitingiz teberrük (Ahmed-i Yesevî; Eraslan,
1991, s. 124).

Binim yidi gız karındaşum sorar olsam sağ mı **argış**

Göz açuban gördüğüm köñül ile sevdüğüm

Pay Piçen kızı Banı Çiçek ivde mi **argış**

Yohsa kimseye vardı mı **argış** (DKK 94 / 11-14; Ergin, 1994, s. 133).

Tanrı maña yol virdi gider oldum **mere kâfir** (DKK 45 / 3; Ergin, 1994, s.
101).

Saçma **ey göz** eşkten gönlümdeki odlare su

Kim bu denlü dutuşan odlara kılmaz çâre su (Su Kasidesi, Fuzûlî)

Hûn olsa ne gam gamzen okından ciger **iy dost**

Müşkil bu ki zülfünde gönül cân çeker **iy dost** (Safî; Timurtaş, 1981, s.
149).

Maña rahm eyle **iy derdüm devâsi**

Ki buldum derdümü dermân gerekmez (Nesîmî; Ayan, 2014, s. 394).

Ruhumun senden **İlahî**, şudur ancak emeli:

Değmesin mabedimin göğsüne namahrem eli.

Bu ezanlar, ki şahadetleri dinin temeli,

Ebedî, yurdumun üstünde benim inlemeli (İstiklal Marşı, Mehmet Akif
Ersoy).

Sana dün bir tepeden baktım **aziz İstanbul**

Görmedim gezmediğim, sevmediğim hiç bir yer

Ömrüm oldukça gönül tahtıma keyfince kurul

Sade bir semtini sevmek bile bir ömre değer (Aziz İstanbul, Yahya Kemal Beyatlı).

Demedim mi bu hasret bitirir seni
Ay dolanır gider, yalnız kalırsın
Her gün yeni baştan dağılır, ufalırsın
Demedim mi *yüreğim* sevme! (Demedim mi, Yavuz Bülent Bakiler; Avcı ve Tuğgun, 1997, s. 19).

Açma pencereni perdeleri çek
Mona Roza seni görmemeliyim.
Bir bakışın ölmem için yetecek
Anla *Mona Roza*, ben bir deliyim
Acma pencereni perdeleri çek (Sezai Karakoç; Aşk ve Çileler; Avcı ve Tuğgun, 1997, s. 76).

Dalgalan sen de şafaklar gibi *ey şanlı hilal!*
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helal (İstiklal Marşı, Mehmet Akif Ersoy).

Bırak, geçmiş günleri gönlüm hatırlasın;
Hâtırada kalan şey değişmez zamanla.
Ne vefalı komşumuzdun sen, *Fahriye abla!* (Fahriye Abla, Ahmet M. Dranas).

Sarı saçlarına deli gönlümü
Bağlamışlar, çözülmüyor *Mihriban*.
Ayrılıktan zor belleme ölümü
Görmeyince sezilmiyor *Mihriban* (Mihriban, Abdurrahim Karakoç; Avcı ve Tuğgun, 1997, s. 73).

- Konuyla ilgili kaynakların önemli bir kısmında seslenmeler, “**seslenmeli özne**” olarak adlandırılmıştır. Bu durum cümledeki seslenme ögesiyle öznesinin aynı kavram işaretinden oluşmasından kaynaklanmaktadır. Ancak seslenmeler her zaman cümlenin öznesi ile aynı olmamaktadır:

Muallimler, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır! (Mustafa Kemal Atatürk).

Seslenme   özne

Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz’dir (Mustafa Kemal Atatürk).

Seslenme   özne

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen; Türk istiklalini, Türk cumhuriyetini,

Seslenme öbeği   özne

ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Geldi ölümlü yalan, gitti ölümsüz gerçek;

Siz hayat süren leşler, sizi **kim** diriltecek? (Sakarya Türküsü; N. F. Kısakürek).

Seslenme öbeği özne

Yiğit kardeşlerim, **korkaklar** her gün ölür; **kahramanlar** ölümsüzdür!

Seslenme öbeği özne 1 özne 2

Ayşe, **başarı** senin için; sen bu yarışı da kazanacaksın.

Seslenme özne

Arkadaşlar, **sizin dil bilgisi dersinizin hocası** Efrasiyap Bey'dir.

Seslenme özne

- Seslenmeler **bir kavram işaretinden** (bir sözcükten) oluşabildikleri gibi **birden fazla kavram işaretinden** de (tamlama veya tamlamalardan, sözcük öbeklerinden de) oluşabilmektedirler. Bu durumda söz konusu kavram işaretleri için **seslenme öbeği / hitap grubu / hitap bloku** terimlerini kullanmak yerinde olacaktır.

Bir kavram işaretinden (bir sözcükten) oluşan seslenmeler için seçilmiş bazı örnekler:

bini oğ(u)z(u)ğ ö(l)ü(r)t(e)çik : tir m(e)n : **ı(a)bğ(a)ç** : b(i)rd(i)n y(a)n t(e)g :
şu(a)nıy : öngd(i)n y(a)n t(e)g : b(e)n yırđ(i)nı(a) y(a)n : t(e)g(e)yin : türk sir
 boş(u)n : y(e)rinte : idi yör(i)m(a)zun : uş(a)r idi : yöğ şı(a)ı(ı)m tir m(e)n
 (BT 10-12; Alyılmaz, 2005, s. 202).

Kara Göne oğlu Budağı sorar olsan sağdur **Bamsı**
 Ol bigler ağ çıkardı kara geydi senün için **Bamsı**
 Ağ sakallu atağı ağ pürçekli anağı sorar olsağ sağdur **Bamsı**
 Vardı gelmez kardaş deyü zarılık ider gördüm **Bamsı** (DKK 96 / 4-6;
 Ergin, 1994, s. 134).

Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma sakın,
 Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın (İstiklal Marşı, Mehmet Akif
 Ersoy).

Aysel, git başımdan ben sana göre değilim;
 Ölümüm birden olacak seziyorum.
 Hem kötüyüm karanlığım biraz çirkinim;
Aysel, git başımdan istemiyorum (Aysel Git Başımdan, Attila İlhan;)

Yaz yazı getirer, söz sözü, **nene**,
 Dağ dağı sesleyer, düz düzü, **nene**,
 Gırhbulag gözeldi, men hardan alım
 Bahıb ogşamağa gırh gözü, **nene** (Bu Bulag, Valeh Hacılar; Alyılmaz,
 2003, s. 202).

Birden fazla kavram işaretinden (tamlama(lar)dan, sözcük öbek(ler)inden) oluşan **seslenme öbekleri** için seçilmiş örnekler:

türük : b(e)gl(e)r : bod(u)n. bunu : (e)şid(i)ng (KT G 10; Alyılmaz, 2005, s. 31).

türük : (a)mı : bod(u)n : b(e)gl(e)r : bödke : kör(ü)gme : b(e)gl(e)r gü : ý(a)ng(i)ft(a)çı siz : (KT G 10; Alyılmaz, 2005, s. 31).

ö[tük(e)n] : y(i)ş bod(u)n : b(a)rd(i)ğ : ilg(e)rü : [b(a)r(i)gma] b(a)rd(i)ğ : *kuur(i)ğ(a)ru : b(a)r(i)gma : b(a)rd(i)ğ :* (BK D 19-20; Alyılmaz, 2005, s. 129).

amrak oğlum ne için busuşlug keltiniz? (KP IV; Hamilton, 1998: 28).

alkınçsız kögüzlüg bodisvt siz inçe biling ukung (Ku. 148; Tekin, 1960. 16).

aya er atanmış biliglig bügü

Köngül sırrı artuk katıg kızlegü (KB 2689; Mert, 2002, s. 23).

ayur *ay bağırsak inangu idim*

katıglik yirinde sıngınu idim (KB 3052; Mert, 2002, s. 26).

Gözlerüm nürü vü ömrüm hâsılı vü devletlüm

Sana kul olmak yiter dünyada binüm izzetüm (Atâyî; Timurtaş, 1981, s. 168).

Çağnam çağnam kayalardan çıkan su

Ağaç gimileri oynadan su

Hasan ile Hüseynüñ hasreti su

Bağ ve bostanuy zıyneti su

Ayişe ile Fatmanuy nigahı su

Şahbaz atlar gelüp içdügi su

Kızıl develer gelüp kiçdügi su

Ağ koyunlar gelüp çevresinde yatduğı su

Ordumuy haberin bilür misin digil maña

Kara başum kurban olsun *suyum* saña (DKK 45 / 3; Ergin, 1994, s. 101).

Karanku ahşam olanda günü toğan

Kar ile yağmur yağanda er gibi turan

Kara koç atlar gördüğünde kişneşdüren

Kızıl deve gördüğünde buzlaşduran

Ağca koyun gördüğünde kuyruk çapup kamçıluyan

Arkasını urup berk ağıluñ ardın söken

Karma ögeç semüzin alup tutan

Kanlı kuyruk üzüp çap çap yudan

Avazı kaba köpeklere gavga salan

Çakmakluça çobanları dün ile yügürden [kurd]

Ordumuy haberin bilür misin digil maña

Kara başum kurban olsun *kurdum* saña (DKK 46 / 3; Ergin, 1994, s. 101-102).

Ey mavi göklerin beyaz ve kızıl süsü
Kız kardeşimin gelinliği, şehidimin son örtüsü
Işık ışık, dalga dalga bayrağım,

Senin destanını okudum, senin destanını yazacağım (Bayrak, Arif Nihat Asya).

Mestim bugün aşkınla *ay yüzlü güzel konçuy*,
 Gönlümde esip çınla, *ay yüzlü güzel konçuy*.
 Şevkinle serab ettin, aşkınla harab ettin,
 Payında türab ettin, *ay yüzlü güzel konçuy* (Ay yüzlü güzel konçuy, H. Nihal Atsız).

Karadutum, çatal karam, çingenem
Nar tanem, nur tanem, bir tanem
 Ağaç isem dalımsın salkım saçak
 Petek isem balımsın **ağulum**
 Günahımsın, vebalımsın.

Dili mercan, dizi mercan, dişi mercan
Yoluna bir can koyduğum
Gökte ararken yerde bulduğum
Karadutum, çatal karam, çingenem

Daha nem olacaktın bir tanem
 Gülen ayvam, ağlayan narımsın
 Kadını, kısırağım, karımsın (Karadut, Bedri Rahmi Eyüboğlu; Avcı ve Tuygun, 1997, s. 19).

Bölük bölük turnalarla, üveyiklerle
 Ve kanatları birer sevgi mendili
 Kapına konan güvercinlerle
 Selam salıyorum her sabah,
 Şahidim seher yeli,
 Söyle *yayla güzeli*,
 Alıyor musun? (Yayla Güzeli, Bestami Yazgan; Avcı ve Tuygun, 1997, s. 137).

• Seslenmeleri oluşturan kavram işaretleri baş taraflarına veya sonlarına herhangi bir ünlem veya ek almadan kullanılabilirler gibi baş taraflarına ünlem; sonlarına ise ek alarak da kullanılabilirler. **Ünlem / ünlem grubu + seslenme / seslenme grubu** yapılarında seslenme ünlemlerinin seslenmeleri oluşturan kavram işaretleriyle âdeta belirten -belirtilen / tamlayan- tamlanan ilişkisi¹⁰ kurdukları görülür (Alyılmaz, 1999, s. 532-535).

¹⁰ Cengiz Alyılmaz, “Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri” başlıklı makalesinde seslenme ünlemleriyle seslenme öğeleri arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekerek Türkçede seslenme ünlemleri ile seslenmelerin birlikte kullanılmalarıyla ilgili yapıları 5 grupta incelemenin mümkün olduğunu belirtir:

1- ünlem / ünlem grubu + seslenme / seslenme grubu
 2- ünlem / ünlem grubu + seslenme / seslenme grubu + seslenme eki / seslenme edatı
 3- ünlem / ünlem grubu + ø
 4- ø + seslenme / seslenme grubu + ø
 5- ø + seslenme / seslenme grubu + seslenme eki / edatı (Alyılmaz, 1999, s. 534-540).

Seslenme(ler)i oluşturan kavram işaret(ler)iyle birlikte kullanılan ünlemler, **seslenme ünlemleri** olarak adlandırılan “*a, ay, ey, hay, hey, abe, bire / vire / mere, ulan / ula / lan / len* (< *oğlan), *ya, yahu, be, behey*” ünlemleridir. Ünlemler bazen tek başına da kullanılarak iletişim ortamını, durumu (İng. *Situation*) belirler. Böylece bir dış bağlam (İng. *Context*) oluşturularak cümledeki mesajın daha kolay anlaşılması sağlanır (Daşdemir, 2014, s. 152, 158):

ay emgek ay emgek bukünki kunte amrak ögükkiemin yme yitürdüm (AY 622 / 14-15; Çağatay, 1945, s. 100).

ötrü ilig beg anga ay buyruka amrak atayım M(a)hasatvi kanta ermiş tip ayıtı y(a)rlıkadı (AY 622 / 5-8; Çağatay, 1945, s. 104).

*ay yeklere*çin kirtü alp katıg erser sizler mini birle süngüşgeli anuk turuñlar (Uig IV 82; Müller - Gabain, 1945, s. 18).

kanca bardıñ *ay ogul*
erdiñ mende inç amul
attın emdi sen tünül
kıldıñ erse kılmağı (DLT; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 35).

yana aydı ilig *ay ögdülmişe*
bilig bilgüçiler neteg bilmişe (KB 1815; Mert, 2002, s. 25).

ogulka tişi al kızığı erke bir
sakınçsız tirilgil *aya kutlug er* (KB 4507; Mert, 2002, s. 23).

yanut birdi ödgülmiş aydı özüm
sini arzuladı *ay körklüg yüzüm* (KB 3306; Arat, 1991, s. 335).

aya şek yolında yiligli odun
kel ottın özüng yul ölümün önge (AH 11; Arat, 2006, s. 42).

biliglig biligni edergen bolur
bilig tatgın *ay dost* biliglig bilür (AH 106; Arat, 2006, s. 49).

Ey bî-haber ‘ışk ehlidin beyân sorma
Derd istegil ‘ışk derdige dermân sorma (Ahmed-i Yesevî; Eraslan, 1991, s. 112).

Hey Dirse Han biglik virgil bu oğlana Taht virgil erdemlödür (DKK 10 / 12-13; Ergin, 1994, s. 82).

Ölmiş miyidün yitmiş miyidün *a Kazan*
Kanda gezeridün niredeyidün *a Kazan* (DKK 59 / 9-10; Ergin, 1994, s. 103).

Oğul oğul *ay oğul* bilür misin neler oldı (DKK 52 / 6; Ergin, 1994, s. 106).

Mere kâfir aman tañrınuñ birliğine yokdur güman koñ meni bu ağaç ile söyleşeyim didi (DKK 55 / 5-6; Ergin, 1994, s. 108).

Mere+ ø bigünüz oğlı kimdür (DKK 73 / 4; Ergin, 1994, s. 119).

Sensiz *iy Leyli-sıfat* bî-dil ü cânam bilesin

Hasret ü derd ile Mecnûn-ı zamânam bilesin (Şirâzî; Timurtaş, 1981, s. 225).

Könlüm evüni bozduñ u hergiz ‘imâret kılmadıñ
Éy hüsn genci bir nazar kıl bārī bu viranıma (Mevlana Sekkâkî; Argunşah, 2013, s. 237).

hazret-i sālîh peygamber aydılar **yā cebrā’ıl** kafirler ayturlar ki **éy sālîh** sên bizni imānga da’vet kılursın (Risâle-i Mûze-dûzluk 2b/4-6; Alyılmaz, 2011, s. 136).

Ey Türk istikbalinin evladı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklal ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur (Gençliğe Hitabe, Mustafa Kemal Atatürk).

Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!
Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer (Çanakkale Şehitlerine, Mehmet Akif Ersoy).

Çatma, kurban olayım, çehreni **ey nazlı hilal!**
Kahraman ırkıma bir gül; ne bu şiddet, bu celal? (İstiklal Marşı, Mehmet Akif Ersoy).

Gel **ey göğsü gül nakışım;**
Gülü mâsivâ kokuşlum!
Benim İstanbul bakışım,
İlk yazdan mı geliyorsun? (Nerden Teşrif, Zeki Ömer Defne; Avcı ve Tuygun, 1997, s. 19).

• Sonuç ve Öneriler:

✓ Seslenmeler, bazı araştırmacılar tarafından **yardımcı cümle ögesi** veya **cümle dışı öge** / **cümle dışı unsur** olarak kabul edilmektedir. Yukarıda sunulan açıklamalar ve örneklerden anlaşılacağı üzere seslenmeler (diğer tümleçler gibi yüklemün özel belirleyicisi olmasalar da) cümlelerin bir parçası hatta sıralama bakımından da ilk ögesini oluştururlar. Mesajın iletilebilmesi için alıcıyı uyarıp onu iletişim ortamına çeken seslenmeler için **cümle dışı öge** terimi kullanmak doğru değildir.¹¹ Çünkü bu terim beraberinde “Eğer seslenmeler cümle dışı ögeler ise, bunların

¹¹ Mehmet Özmen, konu hakkında şunları belirtmektedir: *Cümlede, yüklem dışındaki ögelerin belirleyicisi yüklem olduğuna göre özne, nesne, zarftümleci ve dolaylı tümleç dışında kalan ve yükleme cevap vermeyen bütün unsurları, kelime çeşidine olursa olsun, yüklem karşısındaki ortak durumlarından dolayı, bir bütün hâlinde değerlendirmek ve tek terim altında toplamak durumundayız. Ayrıca bu unsurlar, kelime çeşidi olarak ne olurlarsa olsunlar, cümleye anlam olarak katkıda bulunmakta ve cümleyi tamamlamaktadırlar. İşte bu sebepten gerek cümleye, cümle ögesi olarak katkıları, gerekse yükleme cevap vermeyen bağımsız durumları açısından bu unsurların tümüne, cümle ögesi olarak **bağımsız tümleç** demek uygun olacaktır* (Özmen, 1995, s. 224). Özmen’in kullandığı **bağımsız tümleç** terimi için Ahat Üstüner ise **dolaylı tamlayıcı** terimini önerir: *Cümlelerin unsurları genel olarak “1. Temel unsurlar, 2. Yardımcı unsurlar, 3. Dolaylı tamlayıcılar” olmak üzere üçe ayrılır. Temel unsurlar yüklem ve öznedir. Yardımcı unsurlar ise: 1. Nesne, 2. Yer tümleci, 3. Zaman tümleci, 4. Sebep tümleci, 5. Durum tümleci, 6. Vasıta tümleci 7. Ölçü tümleci” olmak üzere yediye ayırt edilebilir. Cümlede yükleme sorulacak sorularla tespit edilemeyen, bu tür sorulara cevap*

cümlelerin içinde ne işleri vardır?” sorusunu akla getirmektedir. Bu sebeple dil bilgisi ve cümle bilgisi ile ilgili bilimsel - akademik çalışmalarda, müfredatta ve ders kitaplarında seslenmelere tıpkı cümlenin diğer öğeleri gibi yer verilmeli; söz konusu cümle ögesinin işlevleri ve yapısı ayrıntılı bir şekilde ele alınıp işlenmelidir.¹²

✓ Bir dildeki öğeler yalnız kavram işaretlerinden ibaret değildir. Türkçe gibi eklemeli dillerde söz dizimi her ne kadar kavram işaretleme aşamasında ortaya çıksa da dilin kendine özgü nitelikleri, esasen kavram ilişkileri düzeyinde belirlemektedir. Türkçede kavram ilişkilerinin genellikle “çekim ekleri” / “hâl ekleri” diye adlandırılan dil bilgisi biçimbirimleriyle yapıldığı ifade edildiğinden sadece yüzeysel yapıdan hareket edilmekte ve hâl kategorilerini ifade eden görevli dil öğelerinden “ekler” de şekillerine göre adlandırılarak ismin beş ile dokuz arasında değişen hâlden söz edilmektedir. Bunun sonucunda da aynı derin yapıyı ifade eden birden çok yüzeysel yapı farklı biçimlerde çözümlendiğinden bilmenin ve öğretmenin vazgeçilmez göstergesi olan formüllendirme gerçekleştirilememekte; hâl kategorileri de göz ardı edilmektedir (Börekeçi, 1999, s. 27-35).

Türkçede hâl kategorileri ile tümleçler arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Ancak araştırmacıların çok azı (Efrasiyap Gemalmaz, Cengiz Alyılmaz, Hacı Ömer Karpuz, Muhsine Börekeçi, Kerime Üstünova, Muharrem Daşdemir, Osman Mert, Funda Kara... vd.) çalışmalarında hem sesleme hâli kategorisine hem de seslenmelere / hitaplara yer vermişlerdir. Seslenme hâli kategorisini ifade eden görevli öğeler (ekler, ek+edatlar, edatlar) genelde işaretli (/+ø/) olarak kullanıldıkları¹³ için seslenme hâli kategorisi yok sayılmış (Karaağaç, 2009, s. 153) ve konuyla ilgili kaynakların büyük bölümünde de yeterince yer verilmemiştir.¹⁴ Seslenmelerin kolay

---

olarak alınamayan, ancak cümlenin anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan, geliştiren, ihtimal ve kesinlik bildiren, cümleyi anlam bakımından diğer cümlelerle ilişkilendiren bağlama edatları, ünlemler ve ünlem grupları “dolaylı tamlayıcı” terimi ile karşılanabilir (Üstüner, 1998, s. 29).

¹² Seslenme (vocative) hâl kategorisi ve seslenmelere müfredatta ve ders kitaplarında yer verilmediği takdirde öğretmenler ve öğrenciler kavram ilişkileri ve cümle çözümlemeleri hususunda sıkıntı çekmeye devam edecekler; içinde seslenmelerin yer aldığı cümleleri tahlil edemeyeceklerdir. Bugün Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde öğrenim gören pek çok öğrencinin *Ali gel!* Cümlesinin öznesini **Ali** olarak gösterdiği; **Ali** sözcüğünün cümlenin **seslenme ögesini**; cümlede işaretli (/+ø/) olarak kullanılan “**sen**” sözcüğünün ise cümlenin **öznesini** oluşturduğunu (*Ali, sen gel!*) bilmedikleri göz ardı edilemez bir gerçektir.

¹³ Türkçenin tarihsel süreci içinde “seslenme (vocative) hâl kategorisi için /+A/ biçim birimi kullanılmış; bu görev ögesi zamanla işaretli (/+ø/) görev ögesine bırakmıştır.

¹⁴ Dil bilgisi ve dil bilimi terimleri sözlüklerinin bir kısmında seslenme hâli kategorisine yer verilmiş olsa da bu bölümlerde yapılan açıklamalar yeterli değildir: *seslenme durumu: (İng. vocative; Alm. vokativ; Fr. vocatif): Sözcüklerin, sözü yönelme amacını yansıtmak üzere aldıkları durum* (Hengirmen, 1999, s. 320); *seslenme durumu: (Alm. vokativ; Fr. vocatif; İng. vocative): Söz yönelme kavramı içeren ad durumu. Örneğin Latince’de seslenme durumu, ikinci ad çekimine bağlanan kimi eril sözcüklerde özel bir ekle (-e) belirtilir* (Vardar vd., 1988, s. 181).

öğrenilebilmesi için dil bilgisi ve cümle bilgisi ile ilgili kitaplarda “cümle” bahsine geçmeden önce “hâl kategorisi” içinde “seslenme (vocative) hâl kategorisi” anlatılmalıdır.

Kısaltmalar:

AH	<i>Atebetü'l Hakayık</i>	K	Kuzey
AY	<i>Altun Yaruk</i>	KB	<i>Kutadgu Bilig</i>
BK	<i>Bilge Kağan Yazıtı</i>	KP	<i>Kalyanamkara ve Papamkara Masalının Uygurcası</i>
BT	<i>Bilge Tonyukuk Yazıtları</i>	KT	Köl Tigin Yazıtı
D	Doğu	Ku.	<i>Kuanşi im Pular</i>
DLT	<i>Dîvânu lugâti't-türk</i>	MÖ	Milattan önce
E	Yenisey Yazıtları	ŞU	Şine Us (Moyun Çor Kağan) Yazıtı
G	güney	Uig.	<i>Uigurica</i>

Kaynaklar:

- Aktan, B. (2009). *Türkiye Türkçesinin söz dizimi*. Ankara.
- Alyılmaz, C. (1994). *Orhun Yazıtlarının söz dizimi*, Erzurum.
- Alyılmaz, C. (1999). Ünlülerin seslenmeleri kuvvetlendirici işlevleri. *Türk Gramerinin Sorunları II*. Ankara, 534-540.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının bugünkü durumu*, Ankara.
- Alyılmaz, S. (1998). *Prens Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesinin Uygurcasının söz dizimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alyılmaz, S. (2003). *Borçalılı bilim adamı, eğitimci, şair Valeh Hacılar hayatı - sanatı - şiirleri*. Ankara.
- Alyılmaz, S. (2003). Türkiye Türkçesinde bulunma hâli kategorisi. *Dil Araştırmaları*, S 7, Ankara, 107-123.
- Alyılmaz, S. (2011). *Risâle-i müze-dûzluk (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara.
- Arat, R. R. (1991). *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara.
- Arat, R. R. (2006). *Edib Ahmed B. Mahmud Yüknê Atebetü'l Hakayık*. Ankara.
- Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul.
- Aslan, E. (1975). *Çıldırılı Âşık Şenlik hayatı, şiirleri ve hikâyeleri (inceleme - metin - sözlük)*. Ankara.

- Avcı, R. ve Tuygun, M. (1997). *Dolunay sevda şiirleri (antolojisi)*. Kahramanmaraş.
- Ayan, H. (2014). *Nesîmî hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve türkçe divanının tenkitli metni*. Ankara.
- Banguoğlu, T. (1998). *Türkçenin grameri*. Ankara.
- Bilgegil, M. K. (1984). *Türkçe dilbilgisi*. İstanbul.
- Bozkurt, F. (1995). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul.
- Börekçi, M. (1995). *Atatürk'ün Nutuk'unda söz dizimi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Börekçi, M. (1999). Türkçe öğretiminin yüzeysel yapıyı esas alan yaklaşımı ve bunun sonuçları. *Dil Dergisi*, S 77, 27-35.
- Cemiloğlu, İ. (2001). *Dede Korkut Hikâyeleri üzerinde söz dizimi bakımından bir inceleme*. Ankara.
- Çagatay, S. (1945). *Altun Yaruk'tan iki parça (I. Küü Tav'ın Canlıları Öldürdüğünden Dolayı Gördüğü Ceza II. Üç Prense Pars Hikâyesi Prens Mahasatvi)*. Ankara.
- Çelik, A., Kaya, N., Demirbilek S. ve Çifçi, S. (2006). *Cümle ve metin bilgisi*. İstanbul.
- Daşdemir, M. (2000). *Dede Korkut Hikâyeleri'nin söz dizimi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Daşdemir, M. (2014). *Oklama yöntemiyle Türkçenin yapısal - işlevsel söz dizimi*. Erzurum.
- Delice, H. (2007). *Türkçe sözdizimi*. İstanbul.
- Demir, T. (2004). *Türkçe dilbilgisi*. Ankara.
- Demirel, E. ve Nalbant, M. V. (2014). *Dîvânü Lugâti't-Türk grameri II söz dizimi*. İstanbul.
- Dizdaroğlu, H. (1976). *Tümce bilgisi*. Ankara.
- Edizkun, H. (1988). *Sesbilgisi, biçimbilgisi, cümlebilgisi Türk dilbilgisi*. İstanbul.
- Efendioğlu, S. (2010). Zarf tamlaması. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2008*, Ankara, 71-80.
- Eraslan, K. (1991). *Ahmed-i Yesevî Divân-ı Hikmet'ten seçmeler*. Ankara.
- Ercilasun, A. B. (2009). Kelime grubundan cümleye. *İstanbul Kültür Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi UTEK 2007 27-28 Ağustos 2007 Bildiriler Türkçenin Söz Dizimi ve Türk Edebiyatında Üslup Arayışları C I Türkçenin Söz Dizimi*, İstanbul, 166-174.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânü Lugâti't-Türk giriş - metin - çeviri - notlar - dizin*. Ankara.
- Ergin, M. (1983). *Türk dil bilgisi*. İstanbul.
- Ergin, M. (1987). *Üniversiteler için Türk dili*. İstanbul.
- Ergin, M. (1994). *Dede Korkut Kitabı I giriş - metin - faksimile*. Ankara.
- Gemalmaz, E. (1992). *Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin formanlarının enformatif değerleri ve bu değerlerin ihtiyaç hâlinde bu dilin gelişimine muhtemel etkileri*. Erzurum.

- Gemalmaz, E. (2010). STT'nde işaretli (/./) görev ögeleri üzerine. *Türkçenin Derin Yapısı*. (Yay. haz. Alyılmaz, C. ve Mert, O.). Ankara, 275-278.
- Gemalmaz, E. (2010). Türkçenin dünü, bugünü ve yarını. *Türkçenin Derin Yapısı*. (Yay. haz. Alyılmaz, C. ve Mert, O.). Ankara, 5-15.
- Gemalmaz, E. (2010). Türkçenin morfo-sentaktik yapısının fonolojisine etkileri. *Türkçenin Derin Yapısı*. (Yay. haz. Alyılmaz, C. ve Mert, O.). Ankara, 181-187.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara.
- Gülensoy, T. (2010) *Türkçe el kitabı*. Ankara.
- Hamilton, J. R. (1998). *Budacı iyi ve kötü kalpli prens masalının Uygurcası Kalyanamkara ve Papamkara*. (çev. Korkut, E.ve Birkan, İ.). Ankara.
- Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin sözdizimi*. Ankara.
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilim ve dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara.
- Kara, F. (2001). *Namık Kemal'in mektuplarında söz dizimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaağaç, G. (2009). *Türkçenin söz dizimi*. İstanbul.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara.
- Karahan, L. (2009). *Türkçede söz dizimi*. Ankara.
- Karaörs, M. (2005). *Türk lehçelerinde karşılaştırmalı şekil ve cümle bilgisi (cümle tahlilleri)*. Ankara.
- Karpuz, H. Ö. (1999). Türkiye Türkçesi'nin sözdizimiyle ilgili çalışmaların dilbilimi metodolojisi bakımından değerlendirilmesi ve bazı teklifler. *TDK 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara, 625-639.
- Koç, N. (1990). *Yeni dilbilgisi*. İstanbul.
- Kononov, A. N. (1956). *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka*. Moskova - Leningrad.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara.
- Mert, O. (2002). *Kutadgu Biligde hâl kategorisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mert, O. (2003). *Türkçe'de hâl kategorisi ve öğretimi*. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 21, Erzurum, 25-32.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi yazıtlarından Tes - Tariat - Şine Us*. Ankara.
- Müller, W. K. ve Gabain, A. von. (1945). *Uygurca üç hikâye / Uigurica IV - A*. (çev. Himran, S.). İstanbul.
- Özbay, M. (2012). *Anlatma teknikleri: II dinleme eğitimi*. Ankara.
- Özkan, M. ve Sevinçli, V. (2008). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. İstanbul.
- Özmen, M. (1995). Cümlenin altıncı ögesi ve bir terim önerisi. *Türk Dili Dergisi*, S 519, 224-227.
- Özmen, M. (2013). *Türkçenin sözdizimi*. Adana.

- Tekin, Ş. (1960). *Uygurca metinler I Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlâh) Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapundarîka-sūtra)*. Erzurum.
- Tiken, K. (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde edatlar, bağlaçlar, ünlemler ve zarf fiiller*. Ankara.
- Timurtaş, F. K. (1981). *Eski Türkiye Türkçesi XV. yüzyıl gramer - metin - sözlük*. İstanbul.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. İstanbul.
- Tuğrul, M. (1968). Tümeleç tartışması üzerine. *XVIII*(199), Ankara, 18-20.
- Tuna, O. N. (1992). Altay Dilleri Teorisi. *Türk Dünyası El Kitabı, C 2*, Ankara, 7-58.
- Uzun, N. E. (2000). *Ana çizgileriyle evrensel dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul.
- Üstüner, A. (1998). *Cümlelerin öğeleri konusundaki karışıklıklar*. *Türk Dili Dergisi*, S 553, Ankara, 18-30.
- Üstünova, K. (1998). *Dede Korkut Destanları ve cümleden büyük birlikler*. İstanbul.
- Üstünova, K. (2010). İletişim açısından ters tekrar. *Dil Bilgisi Sorunları*, İstanbul, 15-23.
- Vardar, B. vd. (1988). *Açıklamalı dil bilim terimleri sözlüğü*. İstanbul.